

การพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม
ตามความคิดเห็นของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้ว
Development of Community Enterprise Potential Assessment Form by
Participation According to Opinion of Sakaeo Community Enterprise
Representatives, Sakaeo Province

ศศิณะ โกไศยกานนท์¹ และ พิชัย ทองดีเลิศ²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาข้อมูลปัจจัยพื้นฐานของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน 2) พัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม 3) ศึกษาความรู้ การจัดทำแผนประกอบการ และการมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน 4) ศึกษาความคิดเห็นของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม และ 5) เปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม จำแนกตามปัจจัยพื้นฐาน ความรู้ การจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน และการมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน โดยรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถาม จากกลุ่มตัวอย่างผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่ผ่านการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดสระแก้ว จำนวน 205 ราย สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ สถิติเชิงพรรณนา เปรียบเทียบด้วยวิธี T-test และ F-test และการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยรายคู่ LSD ผลการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุเฉลี่ย 48 ปี จำนวนรายได้เฉพาะภาคการเกษตรต่อปีประมาณ 150,000 บาท ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนประมาณ 5 ปี ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตนอกเหนือจากการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชน ได้แบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสม จำนวน 3 หมวด 40 ข้อ กลุ่มตัวอย่างมีความรู้ในระดับมาก โดยเฉพาะด้านแนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน และเห็นด้วยกับแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมในระดับมากในทุกด้าน ยกเว้น ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ อยู่ในระดับปานกลาง นอกจากนี้ ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม พบว่า ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน การจัดทำแผนประกอบการ และการมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนแตกต่างกัน จะมีความเห็นต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

คำสำคัญ : การพัฒนาแบบประเมินศักยภาพ, ความคิดเห็น, วิสาหกิจชุมชน, สระแก้ว

¹ นิสิตปริญญาโท, สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรสำหรับผู้บริหาร, คณะเกษตร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: sasina.ko@ku.th ติดต่อ: 0815977704

² รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตร, คณะเกษตร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: agrpct@ku.ac.th

Abstract

This research was conducted to study 1) demographic factors of representatives community enterprise, 2) Development of Community Enterprise Potential Assessment Form by Participation 3) knowledge, entrepreneurial plan, and participatory of representatives community enterprise 4) opinions of representatives community enterprise in Sakaeo province towards participatory potential assessment form, and 5) to compare opinions of representatives community enterprise in Sakaeo province categorized by demographic factors, knowledge, entrepreneurial plan, and participation of representatives community enterprise. Data collection was performed by questionnaire. Samples comprised of representatives community enterprise 205 respondents that passed potential assessment in Sakaeo Province. Data analysis was done by descriptive statistics comparison by T-test and F-test and Least Significant Difference (LSD). The result revealed that most samples were females, average age was 48 years old, average annual income of THB 150,000 , joined community enterprise about five years, and most are members of savings group for production in addition to being members of community enterprise drafted participatory potential assessment form of 3 category 40 items, have high knowledge especially in community enterprise concepts. Additionally, samples highly agreed with the participatory potential assessment form in all aspects, except for information technology aspect. The comparison of opinions towards participatory community enterprise potential assessment form revealed that Representatives community enterprises have knowledge for community enterprise operation, entrepreneurial plan, with different levels of participation, resulting in different opinions towards participatory potential assessment form significance level of 0.05.

Keywords : Development of Potential Assessment Form, Opinion, Community Enterprise, Sakaeo

1. บทนำ

วิสาหกิจชุมชนจัดเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานรากโดยรวมของประเทศ ดำเนินงานภายใต้การกำกับดูแลของกรมส่งเสริมการเกษตร ในฐานะสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน และดำเนินการส่งเสริม สนับสนุนตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 โดยสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเกษตรระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) ของกรมส่งเสริมการเกษตร ยุทธศาสตร์ที่ 1 การส่งเสริมความมั่นคงในอาชีพของเกษตรกรและองค์กรเกษตรกร เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรเกษตรกรและพัฒนาให้เป็น Smart Group พัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางการเกษตรของชุมชน รวมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายการทำงานในพื้นที่และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน [1] ซึ่งการขับเคลื่อนงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนกำหนดให้วิสาหกิจชุมชนจดทะเบียนกับกรมส่งเสริมการเกษตรและทำการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนในลำดับต่อไป โดยใช้แบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน (ฉบับปรับปรุง ปี 2555) เป็นเครื่องมือ เพื่อให้วิสาหกิจชุมชน ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ทราบระดับความเข้มแข็งและผลลัพธ์ของการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน สามารถวางแผนพัฒนาได้ตามความต้องการและความพร้อมของแต่ละวิสาหกิจชุมชน [2] เรียกว่าแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือลำดับแรกที่ช่วยให้วิสาหกิจชุมชนรู้จักตนเอง สามารถวางแผนพัฒนาได้ตรงตามความต้องการที่แท้จริง

แบบประเมินศักยภาพฯ ดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นเวลา 6 ปีแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปสถานการณ์ในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นด้านนโยบายที่ประเทศไทยกำลังเข้าสู่ยุคการเกษตร 4.0 รูปแบบการทำการเกษตรที่เปลี่ยนไปโดยการขับเคลื่อนภาคการเกษตรด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรมมากขึ้น ดังนั้น ในการพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญเป็นลำดับต้นๆ เพื่อให้เนื้อหาครอบคลุม ครบถ้วน ทันสมัย มีการจัดหมวดหมู่ที่ชัดเจน เข้าใจง่าย และมีความเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน สามารถส่งเสริม สนับสนุนการวางแผนพัฒนาวิสาหกิจของวิสาหกิจชุมชนได้เหมาะสม ตรงตามความต้องการ และบรรลุเป้าประสงค์ นอกจากนี้ จังหวัดสระแก้วเป็นจังหวัด 1 ใน 35 จังหวัดที่กรมส่งเสริมการเกษตรมีโครงการส่งเสริม สนับสนุน วิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ตะเข็บชายแดน เป็นจังหวัดหน้าด่านที่มีกิจการการค้าระหว่างประเทศ ผวนกับจังหวัดสระแก้วเป็นจังหวัดที่ได้รับการประกาศให้เป็นจังหวัดในพื้นที่

เขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งเป็นผลกระทบเชิงบวกในการแสวงหาโอกาสทางการค้าทั้งระดับในประเทศ และการส่งออก เป็นโอกาสที่จะส่งผลให้วิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วได้พัฒนากิจการให้ก้าวหน้า และวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อรองรับระบบการค้าสมัยใหม่ และพัฒนาการบริหารจัดการในการผลิตสินค้าและบริการให้มีคุณภาพได้มาตรฐานยิ่งขึ้น จึงเป็นจังหวัดที่น่าสนใจที่จะนำมาใช้เป็นจังหวัดนำร่องในการพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของการพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน เนื่องจากเป็นเครื่องมือลำดับแรกที่ช่วยให้วิสาหกิจชุมชนรู้จักตนเองสามารถทำแผนพัฒนาได้ตรงตามความต้องการที่แท้จริง เห็นควรพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน สามารถส่งเสริม สนับสนุนการวางแผนพัฒนาวิสาหกิจของวิสาหกิจชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุเป้าประสงค์ต่อไป

2. อุปกรณ์และวิธีการ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยพัฒนามาจากแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน (ฉบับปรับปรุง ปี 2555) และเป็นการวิจัยเชิงสำรวจโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ประชากรที่ใช้ในการวิจัยทั้งหมด 419 ราย โดยเป็นผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่ผ่านการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน มีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ในการดำเนินกิจการวิสาหกิจชุมชน สุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของ Yamane ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างจำนวน 205 ราย โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นภูมิชนิดสุ่มแบบสัดส่วน (Proportional Stratified Sampling) และวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบระบบ (Systematic Random Sampling) เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถามปลายปิด และปลายเปิด แบ่งเป็น 5 ตอน ดังนี้ 1) ปัจจัยพื้นฐานของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน 2) ความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน 3) การจัดทำแผนประกอบกิจการวิสาหกิจชุมชน 4) การมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน 5) ความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทั้งนี้ การพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้มาจากความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วมจากผู้เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จำนวน 1 ท่าน ผู้ทรงคุณวุฒิสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตร จำนวน 5 ท่าน และผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วจำนวน 2 ท่าน รวมทั้งสิ้น 8 ท่าน หลังจากได้ประเด็น

ในการประเมินแล้วนำมาทำการวิเคราะห์คุณภาพโดยหาค่า IOC (Index of Item Objective Congruence) ซึ่งเป็นดัชนีความสอดคล้องของผู้เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตร และผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้ว จำนวน 8 ท่าน ได้ค่า IOC ในภาพรวมเท่ากับ 0.896 และได้แบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม จำนวน 3 หมวด 40 ข้อ หลังจากนั้น นำไปทดลองใช้ (Try – Out) กับผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีใช้กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาจำนวน 30 ราย และหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ด้วยวิธีครอนบักแอลฟา (Cronbach's reliability coefficient alpha) ได้ค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ 0.93 และหาค่าความเชื่อมั่นในแบบทดสอบความรู้ ด้วยวิธี คูเดอร์ ริชาร์ดสัน (Kuder Richerdson) โดยใช้สูตร KR – 20 ได้ค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ 0.72 จึงนำไปสอบถามความคิดเห็นจากผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยการวิจัยครั้งนี้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) โดยใช้ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และสถิติที่วิเคราะห์ถึงความแตกต่างระหว่างตัวแปรอิสระและตัวแปรตาม ใช้สถิติ t – test และ F – test และการวิเคราะห์หาความแตกต่างรายคู่ Fisher's Least Significant Difference (LSD)

3. ผลการศึกษาและวิจารณ์

3.1 ปัจจัยพื้นฐานของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ร้อยละ 60.0 เป็นเพศหญิง อายุเฉลี่ย 48 ปี จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา/ปวช./ปวส. ร้อยละ 43.9 ส่วนใหญ่สมรสแล้ว ร้อยละ 87.8 เป็นสมาชิกกลุ่มอื่นๆ นอกเหนือจากการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชน ร้อยละ 21.0 โดยส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ร้อยละ 58.1 มีระยะเวลาในการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนน้อยกว่าหรือเท่ากับ 5 ปี มากที่สุด ร้อยละ 81.5 และมีรายได้เฉลี่ยต่อปี เฉพาะภาคการเกษตร 150,001 บาทขึ้นไป มากที่สุด ร้อยละ 42.4

3.2 การพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม

การพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม ถูกพัฒนาขึ้นจากแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน (ฉบับปรับปรุง ปี 2555) ซึ่งโครงสร้างแบบประเมินดังกล่าวเดิมมีจำนวน 7 หมวด 44 ข้อ จากข้อคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วมจากผู้เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จำนวน 1

ท่าน ผู้ทรงคุณวุฒิสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตร จำนวน 5 ท่าน และผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้ว จำนวน 2 ท่าน รวมทั้งสิ้น 8 ท่าน และนำประเด็นที่ได้จากความคิดเห็นมาหาค่า IOC จนได้ประเด็นที่เหมาะสมในการนำมาพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม จึงได้แบบประเมินดังกล่าว จำนวน 3 หมวด 40 ข้อ

3.3 ความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน

ความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนภาพรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งด้านแนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน และด้านการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน อยู่ในระดับมากเช่นกัน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะ วิสาหกิจชุมชนดำเนินงานภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 จึงได้รับการส่งเสริม สนับสนุน จากหน่วยงานภาครัฐในการถ่ายทอดองค์ความรู้ การจัดการความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรมต่างๆ ในรูปแบบของโครงการ กิจกรรมประจำปี ทำให้วิสาหกิจชุมชนได้รับการอบรมให้ความรู้อยู่เสมอเกิดประสบการณ์ในการดำเนินกิจการและพัฒนากิจการให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งนี้ สอดคล้องกับ ประยงค์ 2547 [3] กล่าวไว้ว่า วิสาหกิจชุมชนเน้นการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการนำสิ่งที่ต้องทำไปสู่การปฏิบัติ ทดลองสรุปบทเรียน แก้ไขปรับปรุงการปฏิบัติจริง และค้นหาความรู้ใหม่ๆ มาเพิ่มเติม การเรียนรู้ของวิสาหกิจชุมชนจึงเป็นการพัฒนาคนเพื่อให้สามารถจัดการชีวิต ทุนทรัพยากร การผลิต การตลาดได้ นอกจากนั้น ยังพบว่า มีบางประเด็นความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนที่อยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะ ประเด็นความรู้นั้นต้องอาศัยการปฏิบัติด้วยตนเองอยู่เสมอ แต่วิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่มีประธานและกรรมการดำเนินการแทน อีกทั้งขั้นตอนการปฏิบัติมีรายละเอียดค่อนข้างมาก อาจทำให้วิสาหกิจชุมชนสับสนได้

3.4 การจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน

ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่ ร้อยละ 87.8 มีการจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน เป็นเอกสาร หลักฐานที่ใช้ประกอบการต่อทะเบียนวิสาหกิจชุมชน และจะทำให้การบริหารกิจการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถตรวจสอบและประเมินผลการปฏิบัติงานได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุธิดา 2559 [4] ผลการศึกษาพบว่า ด้านการบริหารจัดการกลุ่มมีการกำหนดเป้าหมาย วางแผน และควบคุมการผลิต ซึ่งสามารถใช้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดข้อมูล วิธีการดำเนินงานแก่สมาชิก ชุมชนและผู้สนใจได้

3.5 การมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน

กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินกิจการวิสาหกิจชุมชนทุกครั้ง ร้อยละ 74.1 มีส่วนร่วมในการดำเนิน

กิจการวิสาหกิจชุมชนทุกครั้ง ร้อยละ 75.1 และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการดำเนินกิจการทุกครั้ง ร้อยละ 77.1 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่ตระหนักว่าการทำกิจการวิสาหกิจชุมชนให้ประสบความสำเร็จไม่ว่าจะเป็นวิสาหกิจชุมชนประเภทใดหรือระดับใด หัวใจประการหนึ่ง คือ การมีส่วนร่วม ซึ่งทั้งผู้นำและสมาชิกต้องเรียนรู้ร่วมกันตั้งแต่ต้นและเรียนรู้อย่างต่อเนื่องดำเนินการอย่างเป็นขั้นเป็นตอน และแบ่งบทบาทความรับผิดชอบร่วมกันอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับ มัทนา 2552 [5] ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนของสมาชิกกลุ่ม คือ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมวางแผนการดำเนินงาน และร่วมแก้ไขปัญหา ผลจากการร่วมกันดำเนินกิจการให้เกิดประสิทธิภาพสามารถนำมาซึ่งการรับผลประโยชน์ร่วมกัน

3.6 ความคิดเห็นของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ความคิดเห็นของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมในภาพรวม มีความเห็นด้วยอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย 3.60) โดยหากพิจารณาในรายหมวด ทั้งหมด การบริหารบุคลากร (ค่าเฉลี่ย 3.83) การบริหารกิจการวิสาหกิจชุมชน (ค่าเฉลี่ย 3.47) และผลลัพธ์การพัฒนาการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน (ค่าเฉลี่ย 3.51) มีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากเช่นกัน แต่เมื่อพิจารณารายด้าน

พบว่า ด้านผู้นำ ด้านสมาชิก ด้านการผลิตสินค้าหรือบริการ ด้านการตลาด และด้านการเงินและบัญชี มีความเห็นด้วยอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ การดำเนินกิจการวิสาหกิจชุมชนให้ประสบผลสำเร็จนั้นเกิดจากการเตรียมการของทั้งผู้นำและสมาชิกที่ต้องร่วมกันวิเคราะห์และหาคำตอบว่าสิ่งที่จะทำนั้น ทำเพื่ออะไร ผลิตอะไร ตลาดอยู่ที่ไหน จะจัดการทุนอย่างไร และมีข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่จะทำนั้นหรือไม่ ซึ่งสอดคล้องกับ ประยงค์ 2547 [3] ที่อธิบายว่า การเรียนรู้ของวิสาหกิจชุมชนเป็นการพัฒนาคนให้สามารถจัดการชีวิต ทุน ทรัพยากร การผลิต การตลาดได้ ทั้งนี้ ความคิดเห็นในด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ มีความเห็นด้วยอยู่ในระดับปานกลาง อาจเป็นเพราะ วิสาหกิจชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจ ถึงประโยชน์ของการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้ในการประกอบกิจการ และการจัดการข้อมูลให้เป็นระบบ ซึ่งเป็นการเพิ่มช่องทางการตลาดออนไลน์ได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ วิสาหกิจชุมชนอาจมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว มีความยุ่งยากในการใช้งาน ผนวกกับอายุเฉลี่ยของวิสาหกิจชุมชนอยู่ในช่วงอายุ 48 ปี ซึ่งอาจจะไม่คุ้นเคยหรือไม่มีประสบการณ์ในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมาก่อน จึงไม่เห็นความสำคัญดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม	\bar{x}	S.D.	ระดับความคิดเห็น
การบริหารบุคลากร	3.83	0.53	มาก
1. ด้านผู้นำ	3.86	0.56	มาก
2. ด้านสมาชิก	3.80	0.58	มาก
การบริหารกิจการวิสาหกิจชุมชน	3.47	0.62	มาก
1. ด้านการผลิตสินค้าหรือบริการ	3.73	0.59	มาก
2. ด้านการตลาด	3.57	0.68	มาก
3. ด้านการเงินและบัญชี	3.52	0.74	มาก
4. ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ	3.06	0.95	ปานกลาง
ผลลัพธ์การพัฒนาการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน	3.51	0.61	มาก
1. ด้านผู้นำ	3.66	0.76	มาก
2. ด้านสมาชิก	3.59	0.67	มาก
3. ด้านการผลิตสินค้าหรือบริการ	3.56	0.63	มาก
4. ด้านการตลาด	3.66	0.71	มาก
5. ด้านการเงินและบัญชี	3.46	0.75	มาก

ความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน แบบมีส่วนร่วม	\bar{x}	S.D.	ระดับ ความคิดเห็น
6. ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ	3.14	0.98	ปานกลาง
ภาพรวม	3.60	0.54	มาก

3.7 การเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้แทน วิสาหกิจชุมชนต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจ ชุมชนแบบมีส่วนร่วม พบว่า

3.7.1 ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีปัจจัยพื้นฐาน ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพ ระยะเวลาการเป็นสมาชิก วิสาหกิจชุมชน มีความคิดเห็นต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมไม่แตกต่างกัน ยกเว้น การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่นๆ นอกเหนือจากการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่ร่วมดำเนินการในกลุ่มอื่นๆ ได้รับรู้ถึงการบริหารกิจการของกลุ่มต่างๆ ที่มีการจัดการที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้และมีประสบการณ์ ทักษะต่างๆ ที่ได้รับมา ซึ่งสิ่งเหล่านี้สร้างความชำนาญให้กับผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่เป็นสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ได้มากกว่าการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนเพียงกลุ่มเดียว และกลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้เฉลี่ยต่อปี 100,001 – 150,000 บาท เห็นด้วยต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม มากกว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้เฉลี่ยต่อปี 150,000 บาท ขึ้นไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีรายได้น้อยกว่ามีความคาดหวังในการที่จะพัฒนากิจการวิสาหกิจชุมชนทั้งในด้านการผลิต การตลาด การมีระบบการเงินและบัญชีที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ เพื่อที่จะทำให้ออกมาได้ผลกำไรในการประกอบการที่สูงขึ้น และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่มากขึ้น

3.7.2 ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนแตกต่างกัน จะมีความคิดเห็นต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมต่างกัน โดยผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนในระดับมากจะเห็นด้วยต่อแบบประเมินวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมมากกว่าผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนในระดับปานกลาง/น้อย ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะ การเกิดการเรียนรู้การจัดการความรู้ การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวิสาหกิจชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการสังสรรค์ความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อูสา 2554 [6] ทำการศึกษาเรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านวิสาหกิจชุมชนของชุมชนบ้านร่องก่อ ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านร่องก่อมีกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่ทำให้วิสาหกิจ

ชุมชนประสบความสำเร็จ คือ 1.ผู้นำชุมชนมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ ผสมผสานกับความรู้ฝังลึก 2.มีกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน 3.ชุมชนมีการแสวงหาความรู้ และมีรูปแบบการจัดการความรู้หลายรูปแบบ เช่น การศึกษาดูงาน การทดลอง การจ้างผู้มีความรู้มาสอน เป็นต้น 4. ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ดังนั้น วิสาหกิจชุมชนที่ผ่านการจัดการความรู้มาแล้วได้เห็น ได้สังเกต ได้ลงมือปฏิบัติ สามารถคิดวิเคราะห์กระบวนการทำงานอย่างเป็นระบบได้ จึงสามารถนำมาความรู้ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบกิจการได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเห็นผลเป็นรูปธรรม

3.7.3 ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีการจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชนแตกต่างกัน จะมีความคิดเห็นต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมต่างกัน โดยผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่มีการจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชนเห็นด้วยต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมมากกว่าผู้แทนวิสาหกิจชุมชนที่ไม่มีการจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ แผนประกอบการวิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนให้เป็นระบบ มีแบบแผน และแสดงถึงทิศทางและแนวทางในการดำเนินกิจการของวิสาหกิจชุมชน ส่งผลให้การประกอบกิจการประสบผลสำเร็จ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุธิดา 2559 [4] ซึ่งทำการศึกษา การจัดการวิสาหกิจชุมชน : กรณีศึกษา กลุ่มซอซพริกป่าพู่ ผลการศึกษาพบว่า ด้านการบริหารจัดการกลุ่มมีการกำหนดเป้าหมาย วางแผน และควบคุมการผลิต ดังนั้น วิสาหกิจชุมชนใดที่มีการจัดทำแผนเพื่อพัฒนากิจการจะสามารถดำเนินการตามแผนจนกิจการบรรลุเป้าประสงค์ที่ตั้งไว้ได้ ทั้งแผนการผลิต แผนการตลาด แผนการเงินและบัญชี เป็นต้น

3.7.4 วิสาหกิจชุมชนที่มีการมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชนแตกต่างกัน จะมีความคิดเห็นต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมต่างกัน โดยวิสาหกิจชุมชนที่มีการมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน ทั้งร่วมวางแผน ดำเนินการ ร่วมดำเนินกิจการ และร่วมรับผลประโยชน์ทุกครั้ง เห็นด้วยต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมมากกว่าวิสาหกิจชุมชนที่มีการมีส่วนร่วมของผู้แทน

วิสาหกิจชุมชน ทั้งร่วมวางแผนดำเนินการ ร่วมดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์บ้างครั้ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ การมีส่วนร่วม เป็นหัวใจของการทำกิจการวิสาหกิจชุมชน ให้ประสบความสำเร็จไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ มัทนา 2552 [5] ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้า ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนของสมาชิกกลุ่มในระดับมาก คือ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมวางแผน การดำเนินงาน และร่วมแก้ไขปัญหา ดังนั้น วิสาหกิจชุมชนที่มีส่วนร่วมดังกล่าว จะรู้สึกเป็นเจ้าของกิจการอย่างชัดเจน ทำให้มีแรงจูงใจในการที่จะร่วมพัฒนาการดำเนินการให้เกิดความก้าวหน้า มีประสิทธิภาพ และมีผลประกอบการที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้วิสาหกิจชุมชนมีรายได้มากขึ้น คุณภาพชีวิตของวิสาหกิจชุมชนก็จะดีขึ้นตามไปด้วย ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ตัวแปรอิสระ	เปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม									
	การบริหารบุคลากร		การบริหารกิจการวิสาหกิจชุมชน		ผลลัพธ์การพัฒนากิจดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน		ภาพรวม		F-test /t-test	
	F-test/ t-test	p-value	F-test/ t-test	p-value	F-test/ t-test	p-value	F-test/ t-test	p-value		
1. ปัจจัยพื้นฐานของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน										
1.1 เพศ	0.464	0.643	- 0.278	0.781	- 0.327	0.744	- 0.155	0.877	t- values	
1.2 อายุ	0.447	0.720	2.445	0.065	1.624	0.185	1.622	0.185	F- values	
1.3 ระดับการศึกษา										
	2.677	0.071	1.209	0.301	2.160	0.118	2.043	0.132	F- values	
1.4 สถานภาพ	1.867	0.071	0.777	0.443	1.445	0.158	1.371	0.180	t- values	
1.5 การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่นๆ	- 1.270	0.208	- 2.100	0.039*	- 1.814	0.073	- 1.985	0.051	t- values	
1.6 ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชน										
	- 1.294	0.200	- 0.629	0.532	- 0.971	0.333	- 0.898	0.370	t- values	
1.7 รายได้ต่อปี										
	1.069	0.363	2.660	0.049*	1.360	0.256	1.890	0.132	F- values	
2. ความรู้ในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน										
	- 0.551	0.583	- 2.684	0.008*	- 3.507	0.001*	- 2.759	0.006*	t- values	
3. การจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน										
	- 2.471	0.020*	-3.659	0.000*	- 2.957	0.006*	- 3.683	0.001*	t- values	
4. การมีส่วนร่วมของผู้แทนวิสาหกิจชุมชน										
4.1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน										

ตัวแปรอิสระ	เปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม								
	การบริหารบุคลากร		การบริหารกิจการวิสาหกิจชุมชน		ผลลัพธ์การพัฒนาการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน		ภาพรวม		F-test /t-test
	F-test/ t-test	p-value	F-test/ t-test	p-value	F-test/ t-test	p-value	F-test/ t-test	p-value	
4.2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการ	- 4.082	0.000*	- 3.620	0.000*	- 3.026	0.003*	- 3.713	0.000*	t- values
4.3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	- 4.311	0.000*	- 3.516	0.001*	- 2.481	0.015*	- 3.482	0.001*	t- values
	- 5.489	0.000*	- 3.244	0.002*	- 2.607	0.011*	- 3.628	0.001*	t- values

* อย่างมีนัยสำคัญที่ 0.05

4. สรุป

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยถูกพัฒนาขึ้นจากแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน (ฉบับปรับปรุง ปี 2555) ซึ่งโครงสร้างแบบประเมินดังกล่าวเดิมมีจำนวน 7 หมวด 44 ข้อ และได้พัฒนาเป็น 3 หมวด 40 ข้อ โดยพัฒนาจากข้อคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วมจากผู้เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จำนวน 1 ท่าน ผู้ทรงคุณวุฒิสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตร จำนวน 5 ท่าน และผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วจำนวน 2 ท่าน รวมทั้งสิ้น 8 ท่าน หลังจากนั้น นำประเด็นในการประเมินที่ได้มาหาค่า IOC จนได้ประเด็นที่เหมาะสมในการนำมาพัฒนาเป็นแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม และนำไปสอบถามความคิดเห็นจากผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วที่เป็นกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) และเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้ถูกประเมินเองในการกำหนดแบบประเมินดังกล่าว จึงได้แบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสมจากการพิจารณาของบุคคลทั้ง 2 ฝ่าย คือทั้งผู้ทรงคุณวุฒิสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตรที่ให้การส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน และผู้แทนวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสระแก้วที่เป็นผู้ใช้แบบประเมิน ทั้งนี้ ผู้แทนวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่ภาพรวมเห็นด้วยต่อแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมในระดับมากทุกด้าน ยกเว้น ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่อยู่ในระดับปานกลาง ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐ/เอกชนที่เกี่ยวข้องจึงควรสร้างความรู้

ความเข้าใจ และให้เล็งเห็นความสำคัญของการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินกิจการวิสาหกิจชุมชนต่อไป

5. ข้อเสนอแนะ

5.1 หน่วยงานภาครัฐ/เอกชนที่เกี่ยวข้องจึงควรสร้างทัศนคติที่ดี สร้างการรับรู้ ให้วิสาหกิจชุมชนเล็งเห็นความสำคัญของการใช้ระบบคอมพิวเตอร์พื้นฐานในการจัดเก็บข้อมูล ให้มีการฝึกปฏิบัติโดยการทำจริง (Learning by doing) จัดทำคู่มือการใช้คอมพิวเตอร์ในการบริหารจัดการข้อมูลวิสาหกิจชุมชน สนับสนุนทุนเพื่อการพัฒนาาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ และจัดหาอุปกรณ์ ฝึกอบรมวิสาหกิจชุมชน ในการใช้สื่อสังคมออนไลน์ช่วยในการนำเสนอสินค้าและบริการ

5.2 สนับสนุนองค์ความรู้ในด้านต่างๆ เพื่อยกระดับศักยภาพวิสาหกิจชุมชนในการพัฒนากิจการให้ยั่งยืน จัดทำคู่มือความรู้ให้วิสาหกิจชุมชน การศึกษาดูงาน คัดเลือกวิสาหกิจชุมชนต้นแบบ และสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับวิสาหกิจชุมชนอื่นๆ ได้ศึกษา

5.3 อบรมให้ความรู้ในการจัดทำแผนประกอบการวิสาหกิจชุมชน จัดทำขั้นตอนของการทำแผนประกอบการที่ถูกต้อง ในรูปแบบวิดิทัศน์ ร่วมกันฝึกปฏิบัติด้วยการทำจริงในการจัดทำแผนประกอบการทั้งผู้นำและสมาชิกวิสาหกิจชุมชน เพื่อเป็นการระดมความคิดเห็นในการพัฒนากิจการ

5.4 จัดให้มีกิจกรรมที่มีกระบวนการมีส่วนร่วม อาทิ การประชุมประจำสัปดาห์/ประจำเดือน การเข้าร่วมประชุม นำเสนอความคิดเห็น มีการให้รางวัลกับความคิดเห็นที่ดี เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ จัดเวทีสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมทั้งระบบ สร้างวิทยากรกระบวนการภายในกลุ่ม จัดกิจกรรม เวที กระบวนการกลุ่ม และการสร้างเครือข่าย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวิสาหกิจชุมชน

6. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

6.1 การศึกษาครั้งต่อไป นอกจากการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดสระแก้วซึ่งเป็นตัวแทนภาคตะวันออกแล้ว ควรดำเนินการศึกษาการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนในภาพรวมของประเทศ ทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก และภาคใต้ เพื่อให้ได้แบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนที่มีประสิทธิภาพต่อไป

6.2 ควรทำการศึกษากลุ่มตัวอย่างแยกเป็นประเภทกิจการ การผลิตสินค้าหรือบริการ และแยกสอบถามผู้นำ กรรมการ และสมาชิกวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความเฉพาะเจาะจงมากขึ้น และพัฒนาแบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนที่มีเนื้อหาครอบคลุม และครบถ้วนทุกกิจการของวิสาหกิจชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- [1] กรมส่งเสริมการเกษตร. (2560) (ร่าง) แผนยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเกษตร ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2579) และแผนปฏิบัติการ ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2560 - 2564). (12 กันยายน 2561). สืบค้นจากแหล่งข้อมูล : <https://ssnet.doae.go.th/wp-content>.
- [2] กรมส่งเสริมการเกษตร. (2555). แบบประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน (ปรับปรุง ปี 2555). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- [3] ประยงค์ รณรงค์. (2547). ปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรผู้นำชุมชนและเครือข่าย. (12 กันยายน 2561). สืบค้นจากแหล่งข้อมูล : <http://www2.moac.go.th>.
- [4] สุธิดา แจ่มประจักษ์ (2559) การจัดการวิสาหกิจชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มขอสหรักป่าพู่ ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ 24 ฉบับที่ 45 หน้า 43 – 63

- [5] มัทนา ไชยจิตต์ (2552) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้า อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- [6] อูสา สุทธิสาคร (2554) การเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านวิสาหกิจชุมชนของชุมชนบ้านร่องก่อ ตำบลโพธิ์ใหญ่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย.